

Want hi verkende dien name wale

Opstellen voor Willem Kuiper

onder redactie van
Marjolein Hogenbirk en Roel Zemel

Stichting Neerlandistiek VU
Amsterdam
Nodus Publikationen
Münster
2014

Johannes Steemaer alias Pertcheval

De naam en faam van een Brusselse rederijker*

Remco Sleiderink

Heel, heel lang geleden begon ik aan een studie Maritieme techniek (in de volksmond 'scheepsbouw') aan de Technische Universiteit Delft. Ik was achttien en opgewonden over het nieuwe leven dat ik tegemoet ging. De introductiedag was amper begonnen toen ik kennismakte met een jongen met dezelfde voornaam als ik. We raakten bevriend, kozen voor dezelfde studentenvereniging en kwamen in dezelfde jaarclub terecht (Virgiel, Gnoe). Aan wie het maar wilde horen, stelden we ons voor als Remko & Remco. Want één verschil was er wel: Remco met een k is niet hetzelfde als Remco met een c. Onze identiteit hing vast aan dat ene lettertje. Toen een van onze medestudenten, een Indoneziër als ik me goed herinner, tijdens een college meldde geen voornaam te hebben, viel onze mond open van verbazing.

De scheepsbouw heb ik al lang achter me gelaten. Ik ben me gaan verdiepen in de Middelnederlandse literatuur en heb intussen ook ervaring opgedaan met besturen in een academische context. Een correcte spelling van mijn naam blijf ik intussen belangrijk vinden. Ik zie het meteen als in een verslag van een vergadering mijn familienaam is weergegeven als Sleiderinck, met extra c. Ik zou het kunnen beschouwen als een teken dat mijn integratie in België geslaagd is, maar ik betrap me er telkens op dat ik aan de notulant vraag het te corrigeren, soms zelfs met de uitleg erbij dat je aan die uitgang kunt zien dat mijn familie uit Twente afkomstig is. Voor de zekerheid heb ik overigens wel een alias aangevraagd voor mijn email. Ook berichten die worden geadresseerd aan remco.sleiderinck bereiken hun bestemming.

Het is vreemd dat ik door mijn studie van de middeleeuwse literatuur en cultuur niet meer ben gaan relativiseren. Een Brabantse hertog liet zich in oorkonden met evenveel zwier aanduiden als Jan, Jehan of Johannes, zoals trouwens de nieuwe Belgische koning twee officiële namen heeft – Filip of Philippe, de keuze is aan de onderdanen. Ik ben er ook goed van doordrongen dat veel middeleeuwse kopiïsten het geen enkel probleem vonden om gevarieerd te spellen, ook niet als het om eigennamen ging. Het onvolprezen *Repertorium van Eigennamen in Middelnederlandse Literaire Teksten* (Kuiper e.a., 1993-2013) vermeldt bij het lemma over Perchevael, ridder van de Ronde Tafel, de volgende varianten (inclusief alle naamvals vormen): Perchevael, Perchevale, Perchevalen, Percheval, Perchevals, Perchevaels, Perschevale, Pertchevale, Pertsevael, Pertseval, Pertsevale, Pertsevalen, Parchevaels, Perchale, Persevael, Persevalen, Persevo-

* Met dank aan Susie Sutch (Gent) en Edmond Roobaert (Brussel).

len, Paertsevael, Parcifal (die laatste afwijkende vorm in het Hoogduitse handschrift van *Ogier van Denemerken*).

Ik heb het voorbeeld van Perchevael aangehaald, omdat ik hier aandacht wil besteden aan de variatie in de naam (of namen) van de Brusselse rederijker die door wetenschappers meestal wordt aangeduid als Jan Pertcheval. Ik voel met hem enige zielsverwantschap, want volgens mij hechtte hij aan een correcte spelling van zijn naam. Om dat te beargumenteren, zal ik eerst de mij bekende vermeldingen van zijn naam samenbrengen in een tabel en die tabel dan bespreken vanuit naamkundig perspectief. Maar laat ik beginnen met een korte introductie van deze rederijker en de contemporaine bronnen die over hem berichten. Ik zal hem voorlopig kortweg aanduiden als Pertcheval.

In het artistieke en literaire milieu in Brussel was Pertcheval een niet te onderschatten figuur. In 1493 vertaalde hij *Le chevalier délibéré* van de Bourgondische hofdichter Olivier de la Marche (Degroote & Delen 1948). In het *Liber authenticus* van de succesvolle broederschap van Onze Lieve Vrouwe van de Zeven Weeën (Brussel, Stadsarchief, ms. 3413) wordt hij aangeduid als een van de vier oprichters van deze broederschap in 1499. In datzelfde handschrift staat bovendien te lezen dat Pertcheval prins was van de – nauw aan de broederschap gelieerde – rederijderskamer De Lelie. In een bredere geschiedenis van de devotie tot de Zeven Weeën in de Lage Landen, geschreven in 1519 door de geleerde Jan Van Coudeberge, wordt Pertcheval, samen met Jan Smeken, genoemd als auteur van een verloren toneelcyclus over de Zeven Weeën.¹ Uit de stadsrekeningen van Brussel (bewaard in het Algemeen Rijksarchief in Brussel, in het fonds Rekenkamer, kortweg RK) weten we verder dat Pertcheval allerlei artistieke opdrachten voor de stad Brussel uitvoerde (Duverger 1935: 86-93). In 1497-98 en 1503-04 stelde hij een stedelijke almanak samen (Duverger 1935: 86; 91-92) en vermoedelijk deed hij dat wel vaker. Dat Pertcheval een geleerd profiel had, blijkt heel duidelijk uit het rekwest dat zijn kinderen in het najaar 1523, drie maanden na zijn dood, richtten aan keizer Karel V. Daarin schrijven zij dat hun overleden vader 'altijts geweest heeft een man van eeren ende geleert man zoe in medecijnen, apoticarien, cirurgien, astronomyen als anderen scientien'.²

In 2009 vond ik bij een antiquariaat de jaarrekeningen van 1499 tot 1516 van de Brusselse afdeling van de broederschap van de Zeven Weeën. Uit die rekeningen bleek dat Pertcheval van 1499 tot 1502 en van 1504 tot 1506 actief was als proost (of kapelmeester) van de Brusselse broederschap. Bovendien bleek uit deze bron dat belangrijke delen van het *Liber authenticus* van de hand

¹ Passage geciteerd door Van Eeghem (1935: 433-435) en besproken door Speakman Sutch 2003b en Sleiderink, ter perse.

² Duverger 1935: 94-95 citeert het rekwest zoals dat te vinden is in het Algemeen Rijksarchief Brussel, Mss. divers nr. 390 D, fol. 31r. Zie over het artistieke en intellectuele profiel van Pertcheval o.a. Degroote & Delen 1948: XI-XII, Speakman Sutch 2003a en 2003b, Jongenelen 2003 en Van Dixhoorn, ter perse.

van Pertcheval zijn. Hij noteerde eigenhandig duizenden namen van aanhangers van de devotie en vervaardigde ook een deel van de kleurrijke, bladgrote afbeeldingen in het handschrift.³

In de tabel hieronder heb ik alle mij bekende vermeldingen van Pertcheval opgenomen, te beginnen met de dubbele auteursvermelding in de vertaling van *Le chevalier délibéré*.⁴ Deze tabel zal ik vervolgens gebruiken voor een bespreking van de verschillende varianten van zijn naam. Ik heb de naamvalsvormen overgenomen zoals ze in de (uitgave van de) bronnen voorkomen en de i/j- en u/v-spelling waar nodig gemoderniseerd. Eventuele afkortingen zijn stilzwijgend opgelost (door mij of een andere onderzoeker).

1493 [ed. 1503]	Cheval pert ... eenen Pertcheval	<i>Den camp vander doot</i> , vs. 2647 en 2656
1497-98	Johannem Pertcheval	RK 30943, 48v
1498-99	Johannen Pertchevale	RK 30944, 36r
	Janne Perchevale	RK 30944, 38v
	Janne Pertchevale	RK 30944, 39r
1499-1500	Johannes Steemaer . Pertcheval	<i>Liber authenticus</i> , 161r
	Johannes op Pertchevals kinderen: Goele Steemaers [etc.]	<i>Liber authenticus</i> , 222v
	Johannes Steemaers alias Pertcheval	Rek. 7 Weeën, 1
	Pertchevalen	Rek. 7 Weeën, 6
	Johanne Pertcheval	RK 30945, 48v-50r
	Johannen Pertschevale	RK 30945, 48v-50r
ca. 1500	Johannes Steemaer alias Pertcheval	<i>Liber authenticus</i> , 159v
1500-01	Johannes Steemaers alias Pertchevals	Rek. 7 Weeën, 17
1501-02	Janne Pertchevale	RK 30947, 40r
	Johannes Steemaers alias Pertchevals	Rek. 7 Weeën, 33
1502-03	Janne Peertchevaile	RK 30948, 54v
	Janne Peertchevale	RK 30948, 73v
	Johannes Steemaer	Rek. 7 Weeën, 52
1503-04	Janne Perchevale	RK 30949, 179v-180v
	Janne Percheval	RK 30949, 180v
	den voirs. Perchevale	RK 30949, 181r

³ Zie over deze rekeningen Sleiderink 2012. Intussen heb ik de rekeningen voor de aankoopprijs doorverkocht aan het Stadsarchief van Brussel. Daar kunnen ze nu verder worden bestudeerd in samenhang met het *Liber authenticus*.

⁴ In de tabel ga ik voorbij aan een vermelding van 'Jan de Pertsevale' in een namenlijst van het Brugse Sint-Sebastiaansgilde. Anders dan Van Eeghem (1941: 548-549) ben ik er niet van overtuigd dat het om de Brusselse rederijker gaat. Daarnaast zijn er twee ongedateerde vermeldingen van 'Jan Peertsevale' c.q. 'Jan Perssevale' waarvan ik aanvankelijk dacht dat ze de rederijker betroffen (Sleiderink 2013), maar Edmond Roobaert wees me erop dat het mogelijk om een naamgenoot gaat (zie ook Roobaert 2012: 548, n. 23). Susie Sutch attendeerde mij bovendien op een vermelding van 'Johannis Pertcheval' in een latere kopie van een Latijnse brief die Smeken en Pertcheval in 1499 ontvingen van de bisschop van Kamerijk (*Liber authenticus*, fol. 21r-22r, cf. Speakman Sutch & Van Bruaene 2010: 275). Zij zal over die brief nog publiceren.

	Janne Pertchevale	RK 30949, 182r-182v
	Johannes Steemaer	RK 30949, 197v
1504-05	Johannes Steemaers alias Pertchevals	Rek. 7 Weeën, 69
	Pertchevale	Rek. 7 Weeën, 75
	Pertcheval	Rek. 7 Weeën, 80
1505-06	Janne Steenmair	RK 30951, 165v
	Janne Steenmaer alias Perchevale	RK 30951, 166v
	Johannes Perchevale	RK 30951, 189r
	Johannes Percheval	Rek. 7 Weeën, 93
	Pertchevalen	Rek. 7 Weeën, 109
1519	Johannem Percheval	Van Coudenberge
1523	wijlen Jan Perceval alias Steenmare	request aan Karel V

Om greep te krijgen op dit ogenschijnlijk bonte allegaartje aan naamsvermeldingen, is het nuttig eerst vast te stellen dat bij enkele van de bovenstaande vermeldingen Pertcheval zelf invloed moet hebben gehad op de weergave van zijn naam. Dat is met name het geval in het blazoën met zijn naam in het *Liber authenticus* van de broederschap van de Zeven Weeën. Op het blad waarop de vier rederijkers-oprichters van 1499 zijn afgebeeld – met daarbij het vers ‘Bidt voer dees viere boven ghescreven / Eerste proefsten deser broederscap verheven’ – heeft Pertcheval zijn eigen blazoën linksboven afgebeeld met daarbij zijn naam ‘Johannes Steemaer alias Pertcheval’ (fol. 159v). Ook de opsomming van de Leliebroeders in het *Liber authenticus* (fol. 161r e.v.) moet van zijn hand zijn en daar staat ‘Johannes Steemaer . Pertcheval’. Steemaer en Pertcheval zijn hier duidelijk van elkaar gescheiden door een punt.

Pertcheval schrijft zijn alias op een manier waarmee een tweetalig grapje mogelijk is. Met de spelling ‘Pertcheval’ is de naam te interpreteren als een dubbele aanduiding van een paard, eenmaal in het Nederlands en eenmaal in het Frans. In zijn vertaling van *Le chevalier délibéré* lijkt de Brusselse rederijker bewust met de tweeledigheid van de naam te spelen, want hij noemt zich daarin eerst ‘Cheval pert’ en daarna ‘eenen Pertcheval’ (Degroote & Delen 1948: XI-XII). Het is opmerkelijk dat de spelling Pertcheval inderdaad meermaals voorkomt in de tabel, al zien we ook varianten die we al tegenkwamen bij de bekende ridder van de Ronde Tafel.

Uit de tabel blijkt verder dat de naam Pertcheval meer ingeburgerd was dan Steemaer. Slechts drie maal wordt Steemaer gebruikt zonder de alias erbij te noemen. Meestal wordt Steemaer zelfs volledig weggelaten. Dat de dichter zijn alias zelf heeft gekozen, is overigens niet waarschijnlijk. In de ledenlijst van de broederschap van Onze Lieve Vrouw van de Zeven Weeën noteerde Pertcheval ook zijn eigen, inmiddels overleden vader (*Liber authenticus*, fol. 167r). Hij noemt

hem daarbij met dezelfde alias erbij: 'Hubrecht Steemaer alias Pertcheval' (Du-verger 1935: 88; vgl. Van Eeghem 1935: 446 en Degroote & Delen 1948: XI).⁵

Dat de alias Pertcheval tevens een voornaam is die bekend is uit de Artur-epiek, kan ertoe hebben bijgedragen dat de alias ook zelfstandig werd gebruikt, zonder vermelding van de eigenlijke voornaam. In de tabel zien we daarvan verschillende voorbeelden. Toch is voorzichtigheid hier geboden, want ook de alias Smeken – van Pertchevals kompaan Jan de Baertmakere alias Smeken – wordt in de bronnen dikwijls zelfstandig gebruikt, bijvoorbeeld in de onderte-kening 'Smeken fecit' die twee keer voorkomt in het handschrift van het *Spel vanden heilighen sacramente vander Nyeuwervaert*.⁶

Maar laten we ook even kijken naar de voornaam. In de tabel komt zowel de Nederlandse vorm Jan als de gelatiniseerde vorm Johannes voor. Op grond van de documenten van de broederschap van de Zeven Weeën kunnen we nu aan-nemen dat Pertcheval de gelatiniseerde vorm prefereerde. Waar hij kon, lijkt hij die te hebben gebruikt, waarschijnlijk ter ondersteuning van het geleerde profiel dat hij zich had aangemeten.⁷ Opmerkelijk is daarbij dat de rederijker er kenne-lijk in slaagde om die vorm ook door anderen te laten gebruiken. Zowel in de stadsrekeningen als in de rekeningen van de broederschap van de Zeven Weeën komen we dikwijls Johannes (en naamsvalsvarianten daarvan) tegen. Verge-lijking met vermeldingen van Jan Smeken laten zien dat dit betekenisvol is. De voornaam van de stadsdichter van Brussel wordt namelijk *nooit* in gelatiniseerde vorm gegeven, behalve in teksten die geheel in het Latijn zijn geschreven.⁸

Als conclusie durf ik te stellen dat de Brusselse rederijker Pertcheval er geen probleem mee had zich kortweg te laten aanduiden als Pertcheval, zolang die naam correct met een t en een ch werd gespeld. Maar als hij zelf mocht kiezen, dan opteerde hij voor de volledige naam, inclusief gelatiniseerde voornaam: Johannes Steemaer alias Pertcheval.

Literatuur

Degroote, G. & A.J.J. Delen (eds.), *Jan Pertcheval, "Den camp vander doot"* (facs. ed.). Antwerpen/Amsterdam, 1948.

⁵ Mede op grond van het blazoën in het *Liber authenticus*, waarop mogelijk paardenhoeven te zien zijn, is wel verondersteld dat de naam Pertcheval teruggaat op een uithangbord van een winkel of huis met daarop een paard en een tweetalig opschrift (Degroote & Delen 1948: XI; vgl. Roobaert 2012: 548).

⁶ Breda, Gemeentelijk Archief: Archief van de St. Barbaraparochie, inv. nr. 2.411.271, fol. 66r en 69v; met dank aan Willem Kuiper die mij foto's van dit handschrift bezorgde. Samen met Ludo Jongen werkt Willem Kuiper momenteel aan een moderne vertaling van het *Spel*, zie Kuiper 2013.

⁷ Zie ook Van Dixhoorn, ter perse, die een vergelijking maakt met de Latijnse signatuur van beeldhouwer en dichter Jan van den Dale – Johannes de Valle.

⁸ Zoals in de geschiedenis door Jan Van Coudenberghe; zie Van Eeghem 1935: 433.

- Dixhoorn, A. van, 'Nature, Play and the Middle Dutch Knowledge Community of Brussels in the late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', in: B. Noack & J. Konst (red.), *Wissenstransfer und Auctoritas in der frühneuzeitlichen niederländischsprachigen Literatur*. Göttingen, ter perse.
- Duverger, J., *Brussel als kunstcentrum in de XIVe en de XVe eeuw*. Antwerpen/Gent, 1935.
- Eeghem, W. Van, 'Rhetores Bruxellenses (15^e-16^e eeuw)', in: *Revue belge de philologie et d'histoire* 14 (1935), 427-448.
- Eeghem, W. Van, 'Brusselsche rederijders op bezoek te Brugge (1515?)', in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* (1941), 548-553.
- Jongenelen, B., 'Jan Pertcheval's translation of "Le chevalier délibéré": "Den camp vander doot". Source, translation and public', in: *Publications du Centre européen d'études bourguignonnes* 43 (2003), 199-212.
- Kuiper, W., e.a., *Repertorium van Eigennamen in Middelnederlandse Literaire Teksten*. <http://cf.hum.uva.nl/dsp/scriptamanent/remlt/remltindex.htm>.
- Kuiper, W., 'Column 92. Tekstkritiek', in: *Neder-L* (5 mei 2013), <http://nederl.blogspot.be/2013/05/column-92-tekstkritiek.html>.
- Roobaert, E., 'De Brusselse rederijders in de 16de eeuw, hun plaats in het stadsgebeuren en hun beroepsactiviteiten', in: *Eigen Schoon & De Brabander* 95 (2012), 541-594.
- Sleiderink, R., 'De dichters Jan Smeken en Johannes Pertcheval en de devotie tot Onze Lieve Vrouw van de Zeven Weeën. Nieuwe gegevens uit de rekeningen van de Brusselse broederschap (1499-1516)', in: *Queeste* 19 (2012), 42-69.
- Sleiderink, R., 'Sebastiaan en Swa. De zoektocht naar het cultureel erfgoed van de Brusselse handboogschutters', in: *Madoc* 27 (2013), 142-153.
- Sleiderink, R., 'The Brussels plays of the Seven Sorrows', ter perse.
- Speakman Sutch, S., 2003a, 'Dichters van de stad. De Brusselse rederijders en hun verhouding tot de Franstalige hofliteratuur en het geleerde humanisme (1475-1522)', in: J. Janssens & R. Sleiderink (red.), *De macht van het schone woord. Literatuur in Brussel van de 14de tot de 18de eeuw*. Leuven, 2003, 141-159.
- Speakman Sutch, S., 2003b, 'Jan Pertcheval and the Brussels Leliebroeders (1490-1500). The model of a conformist rhetoricians chamber?', in: B. Ramakers (red.), *Conformisten en rebellen. Rederijderscultuur in de Nederlanden (1400-1650)*. Amsterdam, 2003, 94-106.
- Speakman Sutch, S. & A.-L. Van Bruaene, 'The Seven Sorrows of the Virgin Mary. Devotional Communication and Politics in the Burgundian-Habsburg Low Countries (c. 1490-1520)', in: *Journal of Ecclesiastical History* 61 (2010), 252-278.